
Roztrząsania i rozbiory

Nie ma ucieczki od syntezy?

Andrzej Juchniewicz

TEKSTY DRUGIE 2019, NR 3, S. 148–158

DOI: 10.18318/td.2019.3.9 | ORCID: 0000-0001-7037-9907

Sławomir Buryła jest autorem dwóch książek monograficznych¹, współredaktorem ośmiu publikacji zbiorowych², a także koordynatorem dwóch projektów mających na celu krytyczne opracowanie spuścizny Leopolda Buczkowskiego i Tadeusza Borowskiego³. Wydane w 2017 roku *Rozrachunki z wojną*⁴ składają się z dwóch części oraz koncepcyjnie wiążą się z dwiema syntezami

---

Andrzej Juchniewicz

– magistral filologii polskiej na Uniwersytecie Śląskim. Pod opieką prof. dr hab. Danuty Opackiej-Walasek przygotowuje magisterium pt. „Posadzę cię, pokolyszę w tarczy słonecznika”. Przenikanie się postaci gatunkowych w kołysance w poezji polskiej XX i XXI wieku. Interesuje się problematyką Zagłady i genologią literacką. Publikował w „Narracjach o Zagładzie”, „Postscriptum Polonistycznym”, „Śląskich Studiach Polonistycznych”.

- 1 S. Buryła *Prawda mitu i literatury. O pisarstwie Tadeusza Borowskiego i Leopolda Buczkowskiego*, Universitas, Kraków 2003; S. Buryła *Opisać Zagładę. Holokaust w twórczości Henryka Grynberga*, Wydawnictwo UWr, Wrocław 2006.
- 2 Za najważniejsze, z perspektywy prowadzonych tu rozważań, uważam następujące: *Wojna. Doświadczenie i zapis. Nowe źródła, problemy, metody badawcze*, red. S. Buryła, P. Rodak, Universitas, Kraków 2006; *Ślady obecności*, red. S. Buryła, A. Molisak, Universitas, Kraków 2010; *Literatura polska wobec Zagłady (1939-1968)*, red. S. Buryła, D. Krawczyńska, J. Leociak, Fundacja Akademia Humanistyczna – Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2012.
- 3 L. Buczkowski *Dziennik wojenny*, wstęp i posł. S. Buryła, oprac. tekstu dziennika S. Buryła, R. Sioma, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2001. T. Borowski *Proza*, t. 1-2, oprac. S. Buryła, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
- 4 S. Buryła *Rozrachunki z wojną*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2017. Lokalizację stron podaję bezpośrednio po cytatach.

wydanymi w 2013 i 2016 roku⁵. Uwzględniając dokonania badacza w zakresie popularyzacji wiedzy o wojnie i rewizji tematów marginalizowanych lub pomijanych, można by postawić pytanie o celowość przedsięwzięcia. Jednak najnowsza publikacja stanowi kolejną część projektu, którego kontynuację uzasadnia Buryła potrzebą zwrócenia uwagi na makrohistorię, a także koniecznością nowej strukturyzacji spuścizny wojennej (z uwzględnieniem książek nienależących do kanonu, a więc w pewien sposób „niewidzialnych”) w prognostycznym i krytycznym artykule *Literatura wojenna – szanse na powstanie syntezy*⁶.

Oprócz wyzwań i możliwości periodyzacji, klasyfikacji i weryfikacji literatury wojennej i okupacyjnej, Buryła wyszczególnia także niebezpieczeństwa czyhające na badacza zamierzającego napisać syntezę. Jednym z nich jest ekspansywna moda na *case studies* wypierająca opracowania pretendujące do miana całościowych, kompletnych ujęć literatury czasu wojny. Buryła sugeruje, że jej dynamiczny obraz i wpływ kolejnych czynników na rozwiązania artystyczne, wymowę ideologiczną okazują się dla młodych badaczy mniej interesujące niż tematy błahe i kontrowersyjne (stąd przywołana konstatacja Terry’ego Eagletona, dotycząca przesunięć zainteresowań badawczych młodszych przedstawicieli nauk humanistycznych z obszaru spraw wielkiej wagi do „fascynacji francuskimi pocałunkami”⁷). Czynnikiem komplikującym zadanie jest także zbyt młody wiek badaczy (z czym wiąże się niedostateczna liczba przyswojonych publikacji z zakresu literatury podmiotu i przedmiotu oraz brak kompetencji)⁸. Poza tym niebagatelną rolę odgrywają umiejętność selekcji rozległego materiału oraz gruntowne przemyślenie kompozycji, w której czynnikiem ważniejszym okazałyby się tematyka i chronologia (stąd konieczność podjęcia arbitralnej decyzji o cezurze wojny i włączeniu do narracji nie tylko utworów, których akcja rozgrywa się po przejściu frontu wschodniego w 1944 roku, lecz także tych, które dotyczą „czasu moralnej zapaści” oraz „wielkiej trwogi”⁹), a nie ściśle kryteria genologiczne i rodzajowe.

5 S. Buryła *Tematy (nie)opisane*, Universitas, Kraków. 2013; S. Buryła *Wokół Zagłady. Szkice o literaturze Holokaustu*, Universitas, Kraków 2016.

6 S. Buryła *Literatura wojenna – szanse na powstanie syntezy*, „Forum Poetyki” 2017 nr 8, <http://fp.amu.edu.pl/literatura-wojenna-szans-na-powstanie-syntezy/> (10.05.2018).

7 Tamże.

8 Tamże.

9 Buryła wysoko ocenia publikacje Jana Tomasza Grossa (*Strach. Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści*, Znak, Kraków 2008) oraz Marcina Zaremby (*Wielka trwoga*.

Najważniejszym (z perspektywy powodzenia przedsięwzięcia i uznania go za projekt innowacyjny¹⁰) wyzwaniem jest arbitralny wybór książek niepretendujących do miana arcydzieł, zdyskredytowanych lub artystycznie niesatysfakcjonujących, które dzięki aplikacji najnowszych metodologii ujawnią nowy potencjał interpretacyjny i zostaną włączone do archiwum sfery publicznej¹¹ oraz rozsadaż literacki kanon Zagłady¹². Pierwsza część *Rozrachunków z wojną* ma charakter postulatyczny i – zgodnie z przekonaniem badacza o potrzebie popularyzacji wiedzy o wojnie i okupacji za sprawą rozpraw porządkujących i kumulujących wiedzę w kilku wyszczególnionych blokach tematycznych, których redukcja lub zawężenie spojrzenia w obrębie jednego z nich skutkuje epistemologicznym fiaskiem – dowartościowuje książki nieszablony, m.in. *Wakacje Hioba* Bogdana Wojdowskiego, *Oczekiwanie* Jerzego Broszkiewicza, *Buty i inne opowiadania* Jana Józefa Szczepańskiego. Dalej badacz podtrzymuje tezę o potrzebie poszerzenia katalogu tematów związanych z wojną oraz wprowadzania nieznanych do tej pory ujęć tematów już opracowanych (m.in. rewizja mitu kresowego)¹³. Warunkiem powodzenia tego projektu jest uwzględnienie partykularnych pamięci (w skali lokalnych społeczności, a także indywidualnych biografii) oraz dążenia do dominacji „pamięci monologicznej” (koncepcja Aleidy Assmann), a także zafalszowań związanych z systemem opresyjnej (auto)cenzury.

Publikacja *Buryły* ma pionierski charakter, ponieważ ujawnia wpływ polityki PRL-u na sposób funkcjonowania tematów, które mogły zaistnieć tylko w odpowiednio spreparowanej formie (*casus* przemilczanej w prozie codzienności okupowanej Warszawy¹⁴ i obozów koncentracyjnych¹⁵) oraz

---

Polska 1944-1947. Ludowa reakcja na kryzys, Znak – Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2012.

10 R. Nycz *Kultura jako czasownik. Sondowanie nowej humanistyki*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2017, s. 24.

11 A. Dauksza *Afektywny modernizm. Nowoczesna literatura polska w interpretacji relacyjnej*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2017, s. 178.

12 M. Tomczok *Czyja dzisiaj jest Zagłada? Retoryka – ideologia – popkultura*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2017, s. 80.

13 A. Gajewska *Zagłada i gwiazdy. Przeszłość w prozie Stanisława Lema*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016, s. 55-63.

14 P. Wolski *Wstręt i Zagłada. Nowoczesność Tadeusza Borowskiego*, Austeria, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2018.

15 *Królestwo za mgłą. Z autorką „Pasażerki” rozmawia Michał Wójcik*, Znak, Kraków 2017.

stanowi rejestr tematów wyrugowanych z systemu reprezentacji związanych z tzw. szarą strefą¹⁶. Badacz podkreśla, że obszar życia codziennego w narracjach o Zagładzie/wojennych stanowił zagrożenie dla umacniania spójnej, patriotycznej wizji:

Codziennność była więc przezroczysta, ponieważ nie dorastała do wzniosłego czasu dziejów: pól bitew, aktywności konspiracyjnej, martyrologii obozowej. [...] Lager jednak – analogicznie do wielu innych elementów wojennych uniwersum – został podporządkowany wartościom wobec niego zewnętrznym i nadrzędnym. (s. 99)

Zakres działań demaskatorskich i uświadamiających konieczność aplikacji nowych zwrotów w obrębie *Holocaust studies* w *Rozrachunkach z wojną* okazuje się zdecydowanie większy niż w poprzednich syntezach, ponieważ Buryła skupia się na interpretacji relacyjnej trzech ogniw: autora-dzieła-odbiorcy. Pozwala ona przewidzieć oraz wypunktować zakłamania i przemilczenia w obrębie tych elementów, które kształtowały uproszczone, estetycznie uładzone lub ideologicznie skażony obraz obozowych/wojennych realiów (stąd najważniejsze okazują się cztery rozdziały: *Strefa odbiorcy*, *Strefa artysty – strefa „czystej” prowokacji*, *Strefa artysty – strefa bezwzględного zakazu*, *Pokolenie urodzone po Wielkiej Wojnie*). Buryła twierdzi, że tylko uwzględnienie warunków krystalizacji wizji i wpływających na nią czynników wewnętrznych i zewnętrznych, wraz z motywacją władzy narzucającej pewne wzory i schematy pamiętania, pozwoli na zbliżenie się do wielowymiarowej prawdy. W *Rozrachunkach z wojną* pierwsza część ma charakter metodologiczny, badacz zaś skłania się ku refleksji metanaukowej, która dotąd pojawiała się akcydentalnie, na marginesie rozważań o konkretnych przypadkach oraz obrazach wojny i Zagłady.

Buryła nie tylko zestawia i weryfikuje różne płaszczyzny okupacji hitlerowskiej w porządku przekrojowym, ale również porusza się w obrębie wielu perspektyw czasowych, co prowadzi do wyszczególnienia nieuświadamianych analogii (m.in. w kwestii masakrowanego ciała¹⁷ oraz somatycznej perspektywy narracji¹⁸), a także różnic między I i II wojną światową w zakresie

16 Zob. S. Buryła *Wokół Zagłady...*, s. 113-139.

17 Zob. M. Tomczok *Czyja dzisiaj jest Zagłada?...*, s. 308.

18 A. Dziadek *Projekt krytyki somatycznej*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2014.

uzbrojenia, technik wojennych, w końcu stopnia zaangażowania zwierząt, których uczestnictwo w kampanii wrześniowej ujawniło anachronizm armii oraz próbę wskrzeszenia mitu o polskiej kawalerii (s. 59)¹⁹. Badacz podkreśla, że Holocaust pozostaje zjawiskiem niemającym swoich antecedenencji (poza rzezią Ormian w latach 1915-1917) i zmuszającym polską historiografię (za sprawą utworów z lat 1939-1947) do demitologizacji kategorii neutralnego obserwatora i zastąpienia słowa „świadek”, które w obrębie *Holocaust studies* funkcjonuje w powiązaniu ze wspomnieniami byłych więźniów obozów zagłady/koncentracyjnych lub mieszkańców gett, bardziej precyzyjnym, akcentującym postawę pasywną: „gap” (s. 23)²⁰.

Buryła jako rzecznik projektów o randze syntez zdaje sobie sprawę z potrzeby śledzenia ewoluującego obrazu wojny nie tylko za pomocą szkiców o konkretnych przypadkach (choć i one mają w jego metodologii swoje uzasadnienie), lecz przede wszystkim rozdziałów przekrojowych, konfrontujących wiele perspektyw i działań artystycznych. W *Rozrachunkach z wojną* konieczność uchwycenia poetyk kilkunastu pisarzy (w tym przypadku przynależących do pokolenia „Współczesności”) i wyszczególnienia wielu strategii sfunkcjonalizowania i odświeżania wojennych tematów lub opracowywania ich w sposób nowatorski, wiąże się z redukcją refleksji na temat idiomatyczności prezentowanych pobieżnie utworów oraz rezygnacją z ich pogłębionej lektury. Forsowane przez pisarzy wizje (*casus* Tadeusza Nowaka i Stanisława Grochowiaka) bez względu na ich innowacyjność, muszą zostać scharakteryzowane pobieżnie. Jednak rozwiązaniem tego problemu okazuje się ogniskowanie narracji wokół kilku kategorii (m.in. obrazu Holocaustu, niemieckich apokryfów i przeżycia pokoleniowego).

Ostatnie partie książki stanowią *novum*, ponieważ nikt (poza Tadeuszem Witkowskim) nie podjął próby opisu doświadczenia wojennego pisarzy debiutujących około 1956 roku, jednak, ze względu na rządzącą syntezą zasadę kompresji, stanowią metodologiczne wprowadzenie, zarys problemu. Świadomość niemożności, pod groźbą rozbicia wywodu i zaburzenia proporcji, skupienia się na cechach dystynktywnych każdego z pisarzy skutkuje

19 Buryła nie powołuje się na rozpoznanie Stefana Zabierowskiego, dotyczące mitu kawalerii, zawarte w publikacji *Wojna i pamięć* (Wydawnictwo UŚ, Katowice 2006) oraz nie uwzględnia konieczności rozszerzenia tzw. trójkąta Hilberga, który zakładałby także aktywne uczestnictwo w Zagładzie Żydów/wojnie zwierząt, o czym pisze A. Ubertowska *Natura u kresu (ekocyd). Podmiotowość po katastrofie*, „Teksty Drugie” 2013 nr 1/2, s. 37.

20 Pisze o tym również Grzegorz Niziołek w książce *Polski teatr Zagłady*, Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013.

w niektórych przypadkach wyborem perspektywy mikrologicznej; Buryła ogranicza się więc do rozszerzenia partii zawierających wnioski, pomijając różnice/analogie/powinowactwa.

W drugiej części książki badacz polemizuje z tezami Wojciecha Wielopolskiego o ideologicznej neutralności tematyki wojennej i proponuje własny rejestr pisarzy, dla których nie była ona ucieczką od terażniejszości, lecz potwierdzeniem „ducha buntu etycznego i niepokoju egzystencjalnego” (s. 196). W kolejnych podrozdziałach zasadą organizującą wywód są klasyfikacja (ze względu na wiek autorów, miejsce zamieszkania i wybór między eksploracją rzeczywistości zewnętrznej lub psychiki jednostki) i uszczegółowienie (m.in. wskazywanie na dominację problematyki akowskiej w prozie Magdy Lei lub portretu oprawcy w *Trismusie Grochowiaka*). Przykłady, po które sięga Buryła, w połączeniu z zarysowaniem tła społeczno-politycznego, świadczą o konieczności eksploatacji twórczości mniej znanych rówieśników Grochowiaka, Krzysztonia i Nowakowskiego.

Studium Buryły zdaje raport ze zmian świadomości (w stosunku do żydowskich i polskich Kolumbów lub autorów urodzonych w 1905 roku) poetów i prozaików debiutujących przed 1956 rokiem i nieco później, którzy wojnę oglądali z bezpiecznej odległości, kreowali „apokryfy niemieckie” oraz potrafili sugestywnie rekonstruować emocje dziecka i budować wielogłosowe utwory noszące znamiona świadectwa czasu Zagłady. Wskazaną umiejętność połączoną z koniecznością konfabulacji opanowali przede wszystkim Henryk Grynberg i Wojdowski, ponieważ bazują na autobiograficznych reminiscencjach oraz są przedstawicielami „pokolenia 1,5”, o którym Justyna Kowalska-Leder napisze:

dzieci Holokaustu, [...] urodziły się na tyle późno, że w ich pamięci nie zapisało się właściwie nic z okresu okupacji. Jeśli ocalenie z Zagłady stanowi istotny komponent ich poczucia tożsamości, stają one przed takim oto kłopotem: fundamentalny bądź po prostu ważny dla nich fakt biograficzny tonie w mroku niepamięci.²¹

Na tle pokolenia szczególną miarą talentu i rozmachu artystycznego odznacza się Grochowiak, któremu jak dotąd nie poświęcono osobnego studium

²¹ J. Kowalska-Leder *Doświadczenie Zagłady z perspektywy dziecka w polskiej literaturze dokumentu osobistego*, Wydawnictwo UWr, Wrocław 2009.

w kontekście wojennych reminiscencji i obrazów²². Buryła nie powołuje się na rozpoznania Jana Błońskiego, który negatywnie ocenia *Komendantową Grochowiaka*, określając główną bohaterkę jako „babilońską Isztar”²³ i autorytatywnie stwierdza:

Grochowiaka zachwyca „naturalność” komendantowej, toteż tonację orgii, nieustannie molową u Stanucha czy Terleckiego, przenosi w dur. Jest mistykiem erotyzmu, i to nie tylko w *Komendantowej*. Bohaterowie Grochowiaka szukają zbawienia w tym, co Grecy nazwali niegdys „hybris”: w olbrzymim nieumiarze, w rozpętaniu i mrocznym lub radosnym szaleństwie.²⁴

Surowa ocena Błońskiego wiąże się z wyborem autora *Lamentnic* realizmu afektywnego jako metody pisarskiej, która podkreśla rzeczywistość zapośredniczoną „w relacji do ludzkich cielesnych, sensualnych, wrażeniowych i racjonalizujących prób odbioru i przedstawienia”²⁵. Stąd wnioszek Buryły, że Grochowiak, poszukując nowych środków wyrazu, staje się eksperymentatorem, dla którego ważniejszy okazuje się nastrój niż fakty historyczne²⁶.

Buryła jako dwie cechy konstytutywne dla spuścizny generacji '56 wskazuje prymat krótkich form narracyjnych i upodobanie do paraboli (s. 249). Strategie narracyjne pokolenia „Współczesności” wiążą się z pewną widmowością, na którą skazani zostali jego przedstawiciele, ponieważ wojna dotknęła ich jako kilkulatków czy (rzadziej) kilkunastolatków i, w przeważającej części, nie mieli szansy na realizację czynu generacyjnego (akces do powstań: żydowskiego i warszawskiego), jaki stał się udziałem Cywii Lubetkin, Marka Edelmana, Krzysztofa Kamila Baczyńskiego lub Tadeusza Gajcego. O tych uwarunkowaniach socjologiczno-generacyjnych wspomina również

22 d Autorką jedynej, jak dotąd, książki z rozbudowanym komentarzem do utworów o tematyce wojennej jest Anna R. Burzyńska *Maska Twarzy. Twórczość dramatyczna Stanisława Grochowiaka*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2011.

23 J. Błoński *Zmiana warty*, PIW, Warszawa 1961, s. 129.

24 Tamże.

25 A. Dauksza *Afektywny modernizm...*, s. 291.

26 Ciekawe efekty dałoby zaaplikowanie narzędzi wypracowanych przez Hansa Ulricha Gumbrechta. Zob. tegoż *Czytanie nastrojów. Jak można pomyśleć dziś rzeczywistość literatury*, w: *Teoria – literatura – życie. Praktykowanie teorii w humanistyce współczesnej*, red. A. Legeżyńska, R. Nycz, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2012.

Buryła i kreśli obraz pokolenia w szczególny sposób rozwarstwowanego (co potwierdza wyartykułowaną w pierwszych rozdziałach książki tezę badacza o osobnym i szczególnym doświadczeniu wojny, którego inność zasadza się na różnicach etnicznych, majątkowych oraz administracyjnych), którego poszczególni przedstawiciele stali się (za sprawą żydowskiego pochodzenia) szczególnie narażeni na deportację do obozów zagłady. Ich egzystencja naznaczona była ucieczką z getta warszawskiego (Wojdowski²⁷), ukrywaniem się na „aryjskich papierach” (Wojdowski, Grynberg), aklimatyzowaniem w nowym społeczeństwie (Wojdowski, Grynberg), w końcu doświadczeniem emigracji (Grynberg). Niewspółmierność doświadczeń nie stanowi jednak dla przedstawicieli pokolenia bariery, ponieważ angażowali się również politycznie, a ich teksty noszą znamiona propagandowej ideologii (*casus* pisarstwa Andrzeja Brychta), zatem autentyczne doświadczenie ustępuje w ich twórczości miejsca partykularnym interesom lub artystycznej inspiracji, bowiem ich mistrzami są Borowski, Szczepański i Tadeusz Różewicz.

Drogi uzgadniania kwestii stosownej (niemającej jednak nic wspólnego z późniejszą dyskusją na temat zasady *decorum* w tekstach poświęconych Zagładzie) reprezentacji wojny prowadzą więc przez stylizację, ideologię lub biograficzną zależność zinterioryzowaną w twórczości. Najczęściej jednak, jak zaświadcza Buryła, proza roczników 30. postuluje „przeniesienie żydowskiej tragedii na płaszczyznę uniwersalnej diagnozy natury człowieka” (s. 222). Ten zabieg ściśle współgra ze wspomnianą widmowością i nie wiąże się ze świadomie podjętą decyzją o „zawłaszczeniu wyjątkowości żydowskiego losu” (tamże). Badacz podkreśla, że tendencję do parabolizacji wojny przejawiali również Buczkowski, Adolf Rudnicki, Julian Strykowski oraz Stanisław Lem. Pokolenie „Współczesności” aktywnie rozprawia się z minioną wojną, ponieważ jego przedstawiciele stali się jej bezpośrednimi lub pośrednimi ofiarami, słuchali opowieści o niej, dorastali bowiem w czasie, gdy stała się ona tematem naczelnym i gdy nowy ustrój polityczny dyktował artystyczne i ideologiczne dyrektywy, którym okazali się posłuszni. Ich podatność wynikała z gorliwości i wiary w zaprowadzenie nowego ładu (choć niektórzy, jak choćby Lem, doskonale zdawali sobie sprawę z możliwości wykorzystania krytycznego potencjału socrealistycznej powieści imperialistycznej; autor *Dzienników gwiazdowych* był jednak od prezentowanych przez Buryłę pisarzy starszy, gdyż należał do pokolenia żydowskich Kolumbów [rocznik 1921]).

---

27 Zob. A. Bikont *Sendlerowa. W ukryciu*, Czarne, Wołowiec 2017, s. 181-182.

Koncepcja tomu *Rozrachunki z wojną* okazuje się z perspektywy postułowanego dogmatu syntez spójna i wielowątkowa, a tok opowieści łączy styl eseistyczny i naukowy, co w zestawieniu z prezentowanym wachlarzem tematów skupiających się wokół metodologii z pogranicza, polityki, historii, poetyki oraz szczególnie pojętej krytyki literackiej daje obraz gruntownej erudycji, popartej latami kwerend, i utwierdza czytelnika w przekonaniu, że obcuje z książką przemyślaną i bardzo dobrze ustrukturyzowaną. Jednak by w pełni docenić pracę badacza, należy konfrontować tezy zawarte w *Rozrachunkach z wojną* z jego wcześniejszymi dokonaniem, ponieważ pozostają one zespolone wieloma tematycznymi przeszłami, które ujawnić może tylko linearna lektura trzech tomów. Buryła jest więc konsekwentny w swoim działaniu, a kolejne syntezы okazują się projektami wielowymiarowymi i nie tylko pełnią funkcję kolekcji i rejestrów bibliograficznych, lecz także stanowią brakujące ogniwa narracji na temat ostatniej wojny i Zagłady. Badacz sprawnie segmentuje kolejne części tematyczne, które stają się komplementarne wobec szkiców z poprzednich książek, dba również o unikanie powtórzeń i każdorazowe, dokładne zarysowanie tła dla podejmowanych wątków opowieści i poszukiwanie w historii szczególnych analogii (tak między idiomami i ideologiami artystycznymi pisarzy, jak również zjawiskami o szerszej skali, np. filiacje I i II wojny światowej).

Zebrane w pierwszej części książki szkice (poza wprowadzeniem, które zapowiada kolejne odsłony szeroko zakrojonego projektu oswojania wojny, skłaniającego do badania reprezentujących ją tekstów za pomocą nowych metodologii i sondowania skutków wojny w mentalności świadków, ofiar i sprawców, a także przyczyn wytworzenia i powielania klisz i stereotypów) tworzą sieć uzupełniających się pomysłów badacza na temat możliwości narratywizacji wojny i jej konsekwencji.

Buryła wytycza więc dwa powiązane ze sobą nurty badań: rekonstruuje i sonduje stan wiedzy o wojnie wśród młodszych badaczy i piętnuje poważne zaniedbania, uproszczenia lub pominięcia, od których niewolne są najnowsze publikacje (wskazuje także *terra incognita* w prężnie rozwijającym się nurcie *Holocaust studies*)²⁸ oraz kompletuje katalog pisarzy, których spuścizna rzuca nowe światło na czasy okupacji i pozwala w sposób nowatorski podjąć wiele do tej pory pomijanych lub lekceważonych zagadnień. Kwestią bodaj

28 O próbie autocharakterystyki *Rozrachunków z wojną* i podkreślenia rangi metody hołdującej panoramicznym ujęciom, a także tradycji badawczej świadczy tytuł korespondujący z *Rozrachunkami inteligentkimi z Pogranicza powieści* Kazimierza Wyki.

najważniejszą dla fundowanych w książce Buryły zmian świadomościowych i zapowiedzi rewizji dotychczasowego sposobu oglądu zjawisk z pogranicza wojny i okupacji (*casus* literatury lagrowej) okazuje się cezura 1989 roku, która powoduje erozję zastanych, skostniałych i spetryfikowanych sądów na temat oprawcy, losów ludności cywilnej okupowanej Warszawy czasu dwóch powstań, współwiny ofiar, mimowolnych zafałszowań świadectw Zagłady ze względu na dominujący światopogląd katolicki. Na rejestr tematów, które powinny zostać zdekonstruowane i na nowo przemyślane/opracowane, wpływ miały m.in. dotychczasowy dobór autorów o wąskim horyzoncie poznawczym lub takich, których książki zostały okaleczone przez cenzurę, brak uwzględnienia mechanizmów stopniowania cierpienia czy mimowolnego wybielania i tuszowania przewin polskich więźniów politycznych, brak określenia pozycji w hierarchii obozu koncentracyjnego więźnia politycznego, która ujawniałaby jego uprzywilejowany status oraz niedopowiedzenia powodowane brakiem tolerancji dla więźniów o statusie podwójnych ofiar (kobiet-prostytutek i homoseksualistów)²⁹.

Strategię Buryły można zestawić z działaniami Marcina Zaremby, którego publikacja *Wielka trwoga...* prezentuje według autora *Tematów (nie)opisanych* wzór metody badawczej:

Zaremba na poziomie zebranego materiału faktograficznego dokonuje znaczącego, ale jedynie poszerzenia dostępnej wiedzy. Prawdziwym odnowicielem jest gdzie indziej; staje się nim, gdy unaocznia nieoczywistość obowiązującej narracji o wojnie i jej następstwach, gdy zbierając dostępne informacje, czyni je podstawą metarefleksji, gdy przełamując klisze poznawcze, proponuje kontropowieść; wtedy, gdy z tego, co pozornie opowiedziane, podsumowane, czyni rzecz wymagającą krytycznego namysłu. (s. 100)

W *Rozrachunkach z wojną* Buryła decyduje się na eliminację estetycznego wartościowania prezentowanych powieści, ponieważ to nie skala talentu okazuje się najważniejsza, lecz techniki narracyjne, umiejętność kondensacji emocji, próba podjęcia namysłu nad etiologią zła oraz zmysł empatii. Ten postulat organizuje także tok opowieści poprzedniego zbioru studiów *Wokół Zagłady...* i umożliwia nawet w książkach pod pewnymi względami chybionych dostrzeżenie załączków strukturalnie znaczących fabuł, obrazów

29 Zob. B. Czarna Kobiety w lagrze. *Zapis doświadczenia*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2018.

lub artystycznych ideologii, które pozwalają na rewizję spojrzenia na Zagładę. Książki noszące znamiona defektów stają się cennym źródłem informacji, ponieważ zdradzają nieprzekraczalny światopogląd autora. W poprzednim zbiorze Buryła dokonał znaczącej stratyfikacji, ale również cennego dla ewolucji form świadectw „od stosowności do dosadności” przemieszania autorów popularnych i elitarnych, którzy pod pewnymi względami tworzą jedną, ciągłą narrację (tyle że zaspokajają również potrzebę autopromocji i przekraczają etyczne granice).

W obliczu przyrastającej wiedzy o Zagładzie i publikacji wciąż domagających się nowych omówień lub właściwego usytuowania na mapie historycznoliterackiej, konieczne jest osiągnięcie balansu między *case studies* oraz klasyczną monografią, którą reprezentuje erudycyjny *Czas eksterminacji...*³⁰ Saula Friedländera. Najnowszy zbiór Buryły jest książką świetnie zorganizowaną pod względem doboru tematów i autorów oraz, podobnie jak poprzednie publikacje, odkrywczą, w której badawcza pasja i rzetelność łączą się z próbą wypracowania, własnej, autorskiej metody opisu zjawisk wojennych/zagładowych.

Abstract

Andrzej Juchniewicz

UNIVERSITY OF SILESIA (KATOWICE)

No Escape from Synthesis?

Review: S. Buryła, *Rozrachunki z wojną* [Settling Accounts with War], Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warsaw 2017.

Keywords

Holocaust, synthesis, methodology, case study, cross-sectional studies

---

³⁰ S. Friedländer *Czas eksterminacji. Nazistowskie Niemcy i Żydzi 1939-1945*, przeł. S. Kupisz, A.M. Nowak, K. Masłowski, Prószyński i S-ka, Warszawa 2010.